

บทที่ 3

ประวัติ ความเป็นมาของการทำงานของช้างที่ปางช้างแม่สา จังหวัดเชียงใหม่ กับศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย จังหวัดลำปาง

8.1 ความเป็นมาของการทำงานของช้างที่ปางช้างแม่สา อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่

3.1.1. ที่ตั้งและสภาพพื้นที่โดยทั่วไป

ปางช้างแม่สา เริ่มก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2518 รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 24 ปี โดยมีการดำเนินการจากเจ้าของคนเดียว สภาพทางภูมิศาสตร์และซึ่งมีพื้นที่ห่างจากน้ำตกแม่สา 5 กิโลเมตร พื้นที่ของปางช้างแม่สา มีสายน้ำตกไหลผ่าน แวดล้อมไปด้วยเนินเขา และสภาพป่าโดยรอบมีต้นไม้ใหญ่ น้อยขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น สิ่งก่อสร้างต่างๆ และสิ่งอำนวยความสะดวกมีการสร้างให้มีความกลมกลืนกับสภาพธรรมชาติที่เป็นป่าเขา และเอกลักษณ์ทางด้านนา และพยายามไม่ให้มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

3.1.2. จำนวนช้าง และเจ้าหน้าที่ที่ดูแลช้าง/ควาญช้าง

- ที่ปางช้างแม่สา มีจำนวนช้างทั้งสิ้น 60 เชือก
- มีจำนวนเจ้าหน้าที่ที่ดูแลช้าง (ควาญช้าง) 60 คน

3.1.3. กิจกรรมประจำวันในการทำงานของช้าง

ช้างที่ปางช้างแม่สาจะมีทั้งเพศผู้และเพศเมีย ซึ่งถ้าหากช้างเพศผู้ตัวใดที่มีงา จะถูกสวมโซ่ไว้ในบริเวณใกล้เคียงกับบ้านของควาญช้าง เพื่อป้องกันการตัดลักลอบตัดงาช้าง สำหรับช้างที่ไม่มีงาควาญช้างก็จะนำไปปล่อยไว้ในป่าเวลากลางคืน เพื่อให้ช้างได้อยู่กับธรรมชาติและมีอาหารกินแบบธรรมชาติของช้างเอง ควาญช้างจะพำนักช้างกลับมาจากป่าในเวลาเช้า เพื่อเตรียมสำหรับการแสดง โดยที่ปางช้างแม่สาได้จัดแสดงการทำงานของช้างทุกวัน วันละ 3 รอบ คือ

08.00 - 08.40 น. , 09.40 - 10.30 น. และ 13.40 - 14.30 น.

โดยแต่ละรอบจะประกอบด้วยกิจกรรมดังต่อไปนี้

- 1.) แสดงการอาบน้ำที่บริเวณลำแม่น้ำสา
- 2.) แสดงลักษณะการเดินของช้าง
- 3.) แสดงการขึ้นช้างโดยวิธีการต่างๆ
- 4.) แสดงการเก็บของโดยใช้วงช้าง
- 5.) แสดงการนวด โดยใช้วงหรือขาน้ำ

- 6.) แสดงการเตะลูกบอล
- 7.) แสดงการชักลาก, ดัน, โทไม้ หมอน, โดยข้างเดียว, ซ้ำคู่ และเป็นทีม
- 8.) แสดงการรวมไม้หมอน
- 9.) บริการขี่ช้างรอบสัน หรือขี่ช้างเดินชมธรรมชาติ (ช้างแท้กซ์)

หลังจากที่ช้างแสดงกิจกรรมต่างๆ หมุดแล้ว ความรู้ช้างบางคน ก็จะนำช้างเข้าไปพักผ่อนในป่า หรือความรู้อาบน้ำก่อนที่จะนำไปพักผ่อนในป่า แล้วกลับมาพักผ่อนอยู่ที่พักของตนเอง และจะกลับไปนำช้างมาเตรียมการแสดงในรุ่งขึ้นต่อไป

3.1.4. ข้อมูลพื้นฐานของเจ้าหน้าที่ที่ดูแลช้าง

ข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากการศึกษา พบว่า เจ้าหน้าที่ที่ดูแลช้างมีจำนวนทั้งสิ้น 60 คน จากกลุ่มตัวอย่าง 55 คน เพศชาย 53 คน หรือ ร้อยละ 96.4 เพศหญิง 2 คน หรือ ร้อยละ 3.6 มีอายุอยู่ระหว่าง 21-30 ปี 22 คน หรือ ร้อยละ 40 ส่วนใหญ่จะเป็นโสด 27 คน หรือ ร้อยละ 49.1 และจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ถึง 21 คน หรือ ร้อยละ 38.2 มีสมาชิกในครอบครัว 1-3 คน 47 คน หรือ ร้อยละ 85.5 และมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนค่อนข้างต่ำ คือ น้อยกว่า 3,000 บาท รองลงมา 4,001-5,000 บาท 34 คน และ 10 คนตามลำดับ หรือร้อยละ 61.8 และ 18.2 ตามลำดับ

3.2. ความเป็นมาของการทำงานของช้างที่ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง

3.2.1. ประวัติความเป็นมา

ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย เป็นหน่วยงานสังกัด โครงการศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย ฝ่ายอุตสาหกรรมป่าไม้ภาคเหนือ องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจประเภทอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรธรรมชาติ มีฐานะเป็นนิติบุคคล ขึ้นตรงต่อกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย ตั้งอยู่ริมถนนสายเอเชียที่ 11 ตอนลำปาง-เชียงใหม่ ระหว่างหลัก กม.ที่ 28-29 ต.เวียงตาล อ.เมือง จ.ลำปาง ในเนื้อที่ 383 ไร่ ก่อนที่จะมาเป็นศูนย์อนุรักษ์ช้างไทยในปัจจุบัน แต่เดิมคือ “ศูนย์ฝึกลูกช้าง” ขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ เริ่มดำเนินการเมื่อ ปี 2512 จากความคิดริเริ่มของ ศ.ดร.อำนาจ คอวนิช อดีตผู้อำนวยการอุตสาหกรรมป่าไม้ ตั้งอยู่ในเนื้อที่ประมาณ 15 ไร่ ที่หมู่บ้านปางหะ อ.งาว จ.ลำปาง โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อฝึกลูกช้างให้มีความชำนาญในการทำงานด้านป่าไม้ อีกทั้งเป็นการดูแลช้างและลูกช้างให้มีความปลอดภัย จากโรคและสัตว์ร้ายต่างๆ ภายใต้การดูแลอย่างใกล้ชิดของสัตวแพทย์ ภายหลังจากการที่รัฐบาลได้มีพระราชกำหนด ยกเลิก

สัมปทานทำไม้ทั่วประเทศ เมื่อเดือนมกราคม 2532 ภารกิจการทำไม้ป่าสัมปทานจึงยุติลง ช้างที่เคยทำงานในป่าสัมปทานจึงต้องเปลี่ยนงาน ในบางส่วนได้กลับคืนสู่ศูนย์ฝึกลูกช้าง ทำให้สถานที่เดิมเริ่มคับแคบ ประกอบกับศูนย์ฝึกลูกช้างแห่งนี้เป็นแห่งเดียวในโลกที่มีการฝึกช้างในการทำงานด้านป่าไม้ ทำให้มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศให้ความสนใจและมาเยี่ยมชมกิจการเป็นจำนวนมาก แม้การเดินทางไม่สะดวกนัก อีกทั้งในขณะนั้นศูนย์ฝึกลูกช้างแห่งเดิมนี้อยู่กลางแจ้งนอกเส้นทางรถท่องเที่ยวหลักอีกด้วย

ต่อมาฝ่ายอุตสาหกรรมป่าไม้ภาคเหนือ จึงได้ย้าย ศูนย์ฝึกลูกช้าง มาอยู่ที่แห่งใหม่ ปัจจุบันนี้บริเวณสวนป่าห้วยเกวียน ต.เวียงตาล อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง ที่มีเนื้อที่มากกว่าเดิม มีการคมนาคมที่สะดวก อีกทั้งอยู่ในเส้นทางรถท่องเที่ยวโดยจัดตั้งเป็น “ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย” โดยมีวัตถุประสงค์การจัดตั้งคือ

- 1.) เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในพระราชวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุครบ 36 พรรษา ในปี 2534
- 2.) เพื่อเป็นการอนุรักษ์ช้างไทยไม่ให้สูญพันธุ์
- 3.) เพื่อคงศิลปการทำไม้ด้วยช้าง ให้คงอยู่สืบไป
- 4.) เพื่อเป็นศูนย์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องช้าง ไทย
- 5.) เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ประเทศไทย ในฐานะที่ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย เป็นแห่งเดียวในโลกที่มีการฝึกหัดช้างในการทำไม้
- 6.) เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์

3.2.2. สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย

ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย สังกัดองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีพื้นที่จำนวน 383 ไร่ บริเวณริมทางหลวงสายลำปาง-เชียงใหม่ ช่วงหลักกิโลเมตรที่ 28 อันเป็นบริเวณติดต่อกับสวนป่าห้วยเกวียนขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ พื้นที่ศูนย์ฯ มีอ่างเก็บน้ำและฝายน้ำล้น เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้และพื้นที่ปลูกกล้วย อ้อย เพื่อให้ช้างเข้าไปอาศัยหาอาหารสลบกันไปตามฤดูกาล สิ่งก่อสร้างต่างๆ และองค์ประกอบทั้งหมดได้เน้นให้กลมกลืนกับสภาพธรรมชาติที่เป็นป่าเขาและเอกลักษณ์ของล้านนาไทย โดยพยายามคงความเป็นธรรมชาติไว้ให้มากที่สุดและที่สำคัญที่สุดคือ จะไม่มีการตัดไม้ใหญ่ ไม้ไผ่ และไม้อื่นๆ ยกเว้นกรณีที่จำเป็นไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้เท่านั้น

พื้นที่ตั้งของศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย เป็นที่ราบติดกับริมอ่างเก็บน้ำห้วยแม่สัน แวดล้อมไปด้วยเนินเขาสูงๆ ต่ำๆ สลับกัน สภาพป่ารอบๆ มีต้นไม้ที่ปลูกไว้ขึ้นอยู่หนาแน่น นอกจากนี้ยังมีพืชอื่นขึ้นอยู่บ้าง เช่น ไม้ ตะแบกป่า พลวง เหียง เต็ง รั้ง เป็นต้น

3.2.3. จำนวนช้าง และเจ้าหน้าที่ที่ดูแลช้าง/ควาญช้าง

ตารางที่ 4 จำนวนช้างในศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย

ช้างตัวผู้	ช้างตัวเมีย	รวม (เชือก)
23	13	36

ตารางที่ 5 จำนวนเจ้าหน้าที่ที่ดูแลช้างในศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย

พนักงาน (ระดับ 1-6)	พนักงานปฏิบัติการ (ชั้น 8-6)	ลูกจ้างตามสัญญาจ้าง แรงงาน
6	30	41

3.2.4. กิจกรรมประจำวันในการทำงานของช้าง

ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย จะมีการเลี้ยงช้าง โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มดังนี้

ก. ช้างสำคัญและช้างบริจาต ซึ่งมักจะเป็นช้างเพศผู้ที่มีงา ควาญช้างจะนำไปล่ามด้วยโซ่ความยาวประมาณ 30 เมตร ให้หากินในป่าและจะนำกลับมาล่ามไว้ที่บ้านพักควาญช้างในเวลาประมาณ 16.00 น. ในกรณีนี้จะให้อาหารจำพวก ต้นอ้อย หญ้าสด ต้นกล้วยสด หญ้าแห้งอัดฟ่อนหรือฟางอัดฟ่อน เท่าที่จะหาได้มาให้เพิ่มเติมสำหรับให้ช้างกินในเวลากลางคืน

ข. ช้างประจำ จะมีทั้งช้างเพศเมีย ช้างเพศผู้ที่มีงาและไม่มีงา ตามปกติช้างเพศผู้ที่มีงาจะถูกล่ามไว้ใกล้บ้านพักของควาญช้างในเวลากลางคืน ส่วนช้างอื่นจะปล่อยโดยการล่ามให้หากินในป่าและจะนำกลับออกมาจากป่าในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นเพื่อรอการแสดง และการเดินเที๊กซี่ในช่วงระหว่างการรอนั้น ควาญช้างบางส่วนจะนำช้างไปล่ามหรือเลี้ยงตามทุ่งหญ้าหรือบริเวณป่าใกล้กับลานแสดง เพื่อให้ช้างกินอาหารไปด้วย อีกบางส่วนอาจนำอาหารจำพวก ต้นกล้วยสด หญ้าสด หญ้าแห้งหรือฟางอัดฟ่อนมาให้ช้างกิน ในช่วงเวลาของการแสดงจบลงช้างจะได้รับอาหารจำพวก

กล้วย อ้อย จากนักท่องเที่ยว หลังจากนั้นควาญช้างจะนำช้างไปล่ามให้หากินในป่าเวลาประมาณ 12.00 น. ของวันปกติ และเวลา 15.00 น. ของวันหยุดและวันนักขัตฤกษ์

ศูนย์ฯ ได้เปิดให้ประชาชนทั่วไปชมการแสดงการทำงานของช้างทุกวัน คือ

- วันธรรมดา มี 2 รอบ เวลา 09.30 น. และ 11.00 น.

- วันหยุดราชการ และ วันหยุดนักขัตฤกษ์ มี 3 รอบ เวลา 09.30 น. , 11.00 น.

และเพิ่มรอบ 14.00 น.

3.2.5. ข้อมูลพื้นฐานของเจ้าหน้าที่ดูแลช้าง/ควาญช้าง

ข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากการศึกษา พบว่า เจ้าหน้าที่ดูแลช้างมีจำนวนทั้งสิ้น 36 คน จากกลุ่มตัวอย่าง 31 คน เพศชาย 30 คน หรือ ร้อยละ 96.8 เพศหญิง 1 คน หรือ ร้อยละ 3.2 มีอายุอยู่ระหว่าง 41-50 ปี จำนวน 14 คน หรือ ร้อยละ 45.2 แต่งงานแล้ว 27 คน หรือ ร้อย 87.1 ส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 21 คน หรือ ร้อยละ 67.7 มีสมาชิกในครอบครัว 4-6 คน จำนวน 24 คน หรือ ร้อยละ 77.4 และที่ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทยจะมีทั้งรับจ้างและรัฐวิสาหกิจ คือจำนวน 15 คน และ 16 คนตามลำดับ หรือร้อยละ 48.4 และ 51.6 ตามลำดับ มีระยะเวลาการทำงานที่ศูนย์ฯ มากที่สุด คือ 1-5 ปี จำนวน 17 คน หรือ ร้อยละ 54.8 มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนก่อนจ้างคือที่ 4,001-5,000 บาท และ มากกว่า 6,001 บาท คือ 15 คน และ 13 คนตามลำดับ หรือร้อยละ 48.4 และ 41.9 ตามลำดับ